

УДК 81'373.7:(811.11+811.16)

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ-ЛІНГВОКУЛЬТУРЕМ

Каракевич Р. О.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У пропонованій статті досліджуються фразеологізми-лінгвокультуреми, які на відміну від лінгвокультуреми – комплексної міжрівневої одиниці мови, є одиницею фразеологічного мовного підрівня. Фразеологічна лінгвокультурема – це вербальний репрезентант загальнолюдського чи національно-культурного концептуального образу мовної свідомості, у якій діалектично пов'язаний лінгвальний та екстралінгвальний зміст. Дослідження лінгвокультуреми як мовного явища характеризується багатоаспектністю, різноманітністю взаємовідношень і взаємозв'язків з іншими явищами, передбачає комбінування різноманітних методів дослідження, а саме: методу лінгвокультурологічного поля, який в сукупності дає змогу створити цілісне уявлення про лінгвокультурему, її мовний та позамовний зміст.

Ключові слова: лінгвокультурний концепт, лінгвокультурологічне поле, лінгвокультурема-реалія, культурний код.

В предлагаемой статье анализируются фразеологические лингвокультуреми, которые в отличие от лингвокультурем – комплексной межуровневой единицы языка, фразеологическая лингвокультурема является единицей фразеологического речевого подуровня. Фразеологическая лингвокультурема – это вербальный репрезентант общечеловеческого или национально-культурного концептуального образа языковой сознательности, в которой диалектически связан лингвальный и экстралингвальный смысл. Исследование лингвокультуреми как речевого явления характеризуется многоаспектностью, разнообразием взаимоотношений и взаимосвязей с другими явлениями, предугадывает комбинирование различных методов исследования, а именно: метода лингвокультурологического поля, которое позволяет создать целостное представление об лингвокультуреме, её речевом и неречевом смысле.

Ключевые слова: лингвокультурологический концепт, концептополе, лингвокультурема-реалія, асимметрия, культурный код.

In the given article phraseological linguistic culturemes are investigated. Unlike linguistic culturemes as complex interlevel language units they are units of a phraseological speech sublevel. A phraseological linguistic cultureme is a verbal representant of the universal or national-cultural conceptual figure of linguistic consciousness in which lingual and extralingual contents are dialectically connected. The analysis of a linguistic cultureme as a speech phenomenon is characterized in the article by the multidimensionality, the variety of interrelations and interconnections with other phenomena and involves combining different methods of investigation, namely the linguistic-culturological field method that in totality enables creating a unified image of a linguistic cultureme, its lingual and extralingual contents.

Key words: linguistic cultural concept, linguistic culturological field, linguistic cultureme-reality, cultural code.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими завданнями. У сучасних мовознавчих працях, присвячених дослідженню лінгвокультурних реалій, останні визначаються як елементарні номінації, що класифікуються в залежності від онтології позначуваного ними об'єкта. Оскільки межі між онтологічними класами рухливі, і в них знаходять відображення елементи як матеріальної, так і духовної культури, до сфери реалій входять, разом із натурфактами й артефактами, ментафакти, що визначають особливості

національної свідомості. У зв'язку з цим у сучасній лінгвістиці широкого поширення набули терміни культурема й лінгвокультурема (В. Г. Гак, Л. Г. Веденіна та ін.), що є мовним вираженням реалії, яке виявляється в окремій групі знаків мовної картини світу, що містять сукупність ознак культурологічного фонду певного етносу. Нові терміни визначають не тільки назви предметів, але й понять, концептів, що не зустрічаються або зустрічаються в іншому вигляді у представників іншої лінгвокультурної спільноти. Лінгвокультуремами, що визначають моральні, інтелектуальні та художні цінності нації, риси її менталітету суттєво розширюють традиційні межі реалікона [7, с. 8].

Актуальність статті зумовлена антропоцентричним спрямуванням сучасних лінгвістичних досліджень на розкриття лінгвокультурологічного смислу фразеологізмів-лінгвокультурем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. "Лінгвокультурологічне дослідження передбачає міжмовне зіставлення" [2, с. 3], а зіставне вивчення фразеології двох чи більше мов в аспекті лінгвокультурології "полягає в поетапному розумінні системи лінгвокультурем – певного роду етномовної матриці семантизації навколишнього світу" [1, с. 161, 165-166], бо культурно-мовна специфіка зіставлюваних фразеологічних одиниць зумовлюється тим, що семіотизація життя (надання предметам, подіям та ситуаціям знакової семантики, перетворення їх у джерело інформації) здійснюється, як правило, двома способами кодування соціально ціннісно-сміслової інформації – семантично та семіотично.

Важливим для лінгвокультурологічного дослідження ФЛ є той факт, що в сучасній лінгвістиці існують два підходи до проблеми виявлення національно-культурної специфіки мовних знаків [2, с. 9]. Перший підхід ґрунтується на положенні, що національно-культурний компонент у повному обсязі представлений лише у значенні слів-реалій (напр., укр. *козак, шаровари, галушки*). [8], Однак культура "розчинена" в мові, "пронизуючи" повністю структуру й систему останньої, тому лінгвокультурологічне дослідження не повинно обмежуватися, на наше глибоке переконання, виключно словами-реаліями, оскільки вузьке розуміння національно-культурного компоненту може суттєво викривити результати вивчення взаємодії мови й культури як у межах одного етносу, так і при зіставленні різних етносів. Другий підхід базується на включенні до поняття "національна культура" якомога ширшого кола мовних явищ. Методологічною основою для цього підходу слугують ідеї В. фон Гумбольдта про внутрішню форму мови та втіленні в мові "духу народу" [6]. Суть цих ідей полягає в тому, що освоєння навколишньої дійсності відбувається виключно під впливом рідної мови, оскільки ми можемо мислити про світ лише у формах цієї мови, послуговуючись її концептуальною сіткою, тобто залишаючись у своєму "мовному колі". Відповідно, різні лінгвокультури формують різні картини світу, які є базою для національних культур.

Метою цієї розвідки є розкриття лінгвокультурологічного дослідження фразеологічних лінгвокультурем з погляду на денотативний, сигніфікативний та конотативний компоненти.

Об'єктом дослідження є фразеологічна лінгвокультурема-реалія, фразеологічна сигніфікативна, фразеологічна символіко-поведінкова та символіко-предметна лінгвокультурема.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зауважимо, що В. В. Воробйов разом із лінгвокультуремою виокремлює ще й культурему – елемент дійсності (предмет або ситуація), іманентний певній культурі, натомість лінгвокультурема – це проекція елемента культури у мовному знаку. Л. Г. Веденіна до лінгвокультурем відносить назви предметів, понять, концептів однієї лінгвокультурної спільноти, яких не можна зустріти (або які зустрічаються в іншому вигляді) у представників іншої лінгвокультури. В. Г. Гак розглядає культурему як певний знак культури, що має мовне вираження. При цьому в культурах мовний знак є позначувальним, реалія – позначуваним (під реаліями в цьому випадку розуміється все, що належить до культури (предмети, функції, звичаї, факти поведінки тощо) [3; 4; 5, с. 72-76].

Тісно переплетені також поняття "лінгвокультурний концепт" та "лінгвокультурема". *Лінгвокультурний концепт* сприймаємо у ціннісному, поняттєвому образі (в цілому), натомість *лінгвокультурема* як вербальний репрезентант загальнолюдського чи національно-культурного концептуального образу мовної свідомості містить культурно значущу інформацію як в цілому, так і в одному з її значень – денотативному, сигніфікативному або конотативному [10, с. 8-9].

Змінивши таксономію А. С. Бухонкіної [2, с. 9], виокремлюємо такі типи фразеологічних лінгвокультурем:

фразеологічна лінгвокультурема-реалія (ФО, яка містить у своїй структурі національний артефакт, присутній лише в одній із зіставлюваних культур), напр.: нім. *ein Arbeiterdenkmal machen* (досл.: зображати пам'ятник робітнику) – "стояти без діла; байдикувати" (в основі образно-мотиваційної бази цієї ФО лежить образ пам'ятника робітнику. Такі пам'ятники споруджувались у Німеччині, щоб прославляти простого трудівника); укр. *як вареник у маслі* – "дуже добре, безтурботно або заможно" (вареник – національна страва українців) [12, с. 20; 15, с. 51];

фразеологічна сигніфікативна лінгвокультурема (характер вираження культурно значущої інформації цими ФО різний), напр.: ФО нім. *alles geht zum Kuckuck* (досл.: все йде до чорта) та укр. "все пропало"; або напр.: нім. *wo der Kuckuck gute Nacht sagt* (букв.: де зозуля на добраніч каже), укр. "у чорта на кулічках", дуже далеко – утворені на основі аналогічної денотативної ситуації, але їхні сигніфікати відрізняються образною основою [18, с. 753, т. 1];

фразеологічна символіко-поведінкова лінгвокультурема (ФО, які виконують функцію етикетних формул (звернення, прохання, порівняння, побажання тощо), що можуть виражати певні ціннісні настанови певної лінгвокультури), напр.: німецька ФО *in die Haseln (Haselnüsse) gehen* – (букв.: піти на горіхи) [19, с. 324] – піти на побачення з дівчиною; вступити в любовні стосунки з дівчиною ще до одруження. Плоди *лісового горіха* здавна вважались символом життя, життєвої сили і плодючості. Як відомо, лісовий горіх квітує ранньою весною ще до розпускання квітів, росте дуже швидко і дає багато плодів (горішків), які часто ростуть спарено. Ця особливість знаходить свій відбиток у цій фразеологічній одиниці.

В українській та російській фразеологічних системах символізм притаманний здебільшого слову *Дерево* (як рослина). В. Маслова стверджує, що "береза, дуб, яблуня, ялина, груша, вишня у слов'ян – це символи доброго начала; калина, горобина, осика – символи нещастя" [9]. Можна не погодитися з тим, що калина є символом нещастя. Її роль – це роль світового дерева: "У моря калина, під калиною дівчина, вона не знала ні шити ні прядти, ні золотом гаптувати; тільки уміла й знала од Раба Божого Івана уроки і презори викликати й визивати..." [16, с. 93]. Як зазначалось раніше, калина це – символ жінки, патріотичних почуттів.

Дуб в українській символіці уособлює силу та міць. Образ дуба – образ сили та могутності – виявився основою для низки *символіко-поведінкової лінгвокультури* як в укр. так і в нім. мовах, наприклад: нім. : *er stand fest wie eine Eiche*, (букв.: він стояв міцно як дуб); *er war stark wie eine Eiche*, (букв.: він був сильним як дуб). Дужу людину порівнюють з могутнім деревом. Існує низка інших *символіко-поведінкових ФО*. Порівняймо: *Von einem streiche fällt keine Eiche*, (букв.: від одного удару дуб не падає / одним ударом дуба не зрубаєш); *Чорний кіт пробіг* (символ і поведінка) – слід чекати невдачі [17, с. 77].

фразеологічна символіко-предметна лінгвокультурема (ФО включає до своєї структури певний символ, який передає важливу інформацію про особливості бачення світу тією чи іншою лінгвокультурою), напр.: артефакт *рушник (Handtuch)*, який лежить в основі образно-мотиваційної бази ФО нім. *ein schmales Handtuch* (букв.: вузький рушник) – "1) вузький рушник; 2) струнка людина; 3) вузька довга кімната" та укр. *ставати на рушник* – "одружуватися" [14, с. 309 т. 1; 15, с. 689], має в українській лінгвокультурі багату символіку. Одним із символічних значень рушника є благословення заручин (ним зв'язували руки нареченим, молодих ставили на рушник при вінчанні [7, с. 516]). Ці

символьні кваліфікації рушника сприяли фразеологізації наведеної вище української ФО. Прикладом *символіко-предметної лінгвокультурем* може слугувати номен *береза*. *Береза* в слов'янській (російській та білоруській) міфології – не тільки священне дерево, але й символ Батьківщини. Фразеологічні одиниці можуть бути символіко-предметними, тобто символами: *дерево життя* – життя; *дерево пізнання* – пізнання життя, його законів. Можливе також поєднання символіко-предметності з поведінкою. Існує безліч прикмет, пов'язаних з символом *дерева*: коли дерево чорніє – буде відлига, коли влітку на деревах жовтіє і падає листя – буде рання осінь. [13, с. 176]. *Лавровий вінок* вважається символом перемоги, слави, нагороди; *пальма першості* – перевага в чому-небудь; *пальмова гілка* – символ миру; *терновий вінок* – символ мучеництва, страждань [17, с. 55-195], *троянда* – символ кохання, доброзичливості, достатку, асоціюється з кров'ю. Символом подружнього життя, шлюбу, так і атрибутом розлуки з милим може бути *рута*: "*Нема мого миленького, нема його тут: Посходила по слідонькам шевлія та рута*" [16, с. 514-515]. *Рута* – це рослина ритуальна і тому часто використовується у ворожіннях. Призупинення крові прирівнюється до неврожайності на руту: "*В неділю рано Пречиста Діва плугом небо орала, руту сіяла. Рута не зійшла, щоб кров не йшла*" [16, с. 52].

Висновки. Як бачимо, аналіз типів фразеологічних лінгвокультурем засвідчив, що, з одного боку, багато українських ФО є своєрідними й неповторними, вони являють собою віддзеркалення українських традицій та української культури, дають уявлення про особливості способу життя українського народу, багаті історії України. З другого боку, низка німецьких ФО не мають аналогів в інших мовах, бо в основу формування їх образно-мотиваційної бази лягли особливості економічного розвитку країни, традиції та звичаї німців, національно-специфічні реалії, властиві німецькому етносу. Специфіка осмислення німецьким народом різних сторін національного життя знайшла своє втілення в культурному вимірі концепту, який, репрезентуючись у ФО, вносить своєрідність до семантичної системи німецької мови. У зв'язку з цим повна тотожність фразеологічної концептуалізації є надзвичайно рідкісним явищем. Ці типи фразеологічних лінгвокультурем залучаються на матеріалі німецької та української мов.

Перспективи подальших досліджень. Було б доцільно у нашій подальшій розвідці зупинитись більш детально на лінгвокультурологічних засадах вивчення ФО, зазначити етнолінгвістичні та лінгвоконцептологічні витоки лінгвокультурології, а також перспективи становлення зіставної лінгвокультурології.

Література

1. Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке / Николай Фёдорович Алефиренко. – М. : Изд-во Флинта ; Наука, 2005. – 416 с.
2. Бухонкина А. С. Типы асимметрии культурем (на материале французского и русского языков) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 "Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание" / Анна Сергеевна Бухонкина. – Волгоград, 2002. – 22 с.
3. Веденина Л. Г. Теория межкультурной коммуникации и значение слова / Людмила Георгиевна Веденина // Иностранные языки в школе. – 2000. – № 5. – С. 72–76.
4. Воробьев В. В. Лингвокультурология : Монография / Владимир Васильевич Воробьев. – М. : РУДН, 2008. – 336 с.
5. Гак В. Г. Языковые преобразования / Владимир Григорьевич Гак. – М. : Школа "Языки русской культуры", 1998. – 768 с.
6. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт ; [пер. с нем. ; общ. ред. Г. В. Рамишвили; послесл. А. В. Гулыги и В. А. Звегинцева]. – М. : ОАО ИГ "Прогресс", 2000. – 400 с.
7. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика : Нариси / Віталій Вікторович Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
8. Зырянова М. В. Реноминация лингвокультурных реалий (на материале французских переводов пьес А.П. Чехова): автореф. дис. ... канд. филол. наук / Воронежский государственный ун-т. – Воронеж, 2011. – 23 с.

9. Маслова В. А. Введение в лингвокультурологию. – М.: Наследие, 1997.
10. Медвідь Н. С. Лінгвокультуреми в українській соціально-психологічній прозі першої половини ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Наталія Сергіївна Медвідь. – К., 2009. – 21 с.
11. Муравьев В. Л. Проблемы возникновения этнографических лагун [пос. по курсу типолог. русск. и французск. яз.] / Владимир Муравьев. – Владимир : ВГПИ, 1980. – 106 с.

Словники та довідники

12. Вальтер Х. От «А» до «Zwickmühle» : Историко-этимологические комментарии к немецкой фразеологии / Х. Вальтер, Валерий Михайлович Мокиенко. – Greifswald : Ernst-Moritz-Arndt-Universität, 2008. – 175 S.
13. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / Віталій Вікторович Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
14. НУФС Німецько-український фразеологічний словник [уклад. Віктор Іванович Гаврись та ін.]. – В 2 т. – К. : Рад. школа, 1981. – Т. 1. – 416 с.; Т. 2. – 382 с.
15. СФУМ Словник фразеологізмів української мови [уклад. Віктор Білоноженко та ін.]. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.
16. Українські замовляння / Упоряд. М.Н. Москаленко; Авт. передм. М.О. Новикова – К.: Дніпро. 1993. – 309 с
17. ФСУМ Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник української мови. – К.: Освіта, 1998. – 224 с.
18. Das Große Deutsch-Russische Wörterbuch / O. I. Moskalkaja. – М., 2004. – Bd. 1 – 760 S., Bd. 2 – 680 S., Bd. 3 – 364 S.
19. Röhrich L. Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten / Lutz Röhrich. – Freiburg; Basel, Wien : Herder, 2001. – Bd. 1 – 348 S., Bd. 2 – 734 S., Bd. 3 – 1106 S., Bd. 4 – 1502 S., Bd. 5 – 1910 S.